
**An Introduction to *Al-Zorwah Al-Sama Fi Mashahir Al-Sama*, a
Recently-Found Book by Afzal Kermni**

Mohammad Mahdi Pourgholamali, Vali-e-Asr University of
Rafsanjan,*

---

1. Introduction

As Islam came into Iran and the Iranians accepted it, they needed to learn Arabic as the language of Islam. However, the society's elite learned the language so quickly due to great wit, abundance of knowledge and reading, the necessity to learn about the new world, presence in Iranian and foreign palaces where Arabic was the official language, presentation of knowledge in the scientific language of the time and the trend to be proud of knowing Arabic. However, the ordinary people did not possess specialized knowledge, and some even were not capable of reading in this language and not familiar with the extensive vocabulary items. Thus they felt a void, which later led to the promotion of Arabic-to-Persian dictionaries.

2. Methodology

This research is performed through a documentary and library research style and based on a descriptive-analytic approach. After a brief introduction, two main parts of the article are presented. In the first section, some reasons are mentioned for the validity of ascribing *al- Al-Zorwah Al-Sama* to Afzal Kermani. The second part also introduces the version and some of its differences related to the source text (*Al-Sami*).

3. Discussion

3.1. Background and introduction to the author of *Al-Zorwah Al-Sama*

The author of this article accidentally found the unique version of *Al-*

---

* Corresponding author.

E-mail: mpourgholamali@yahoo.com.

Date received: 17/05/2019

DOI: 10.22103/jll.2020.14061.2656

Date accepted: 16/09/2019

Zorwah Al-Sama Fi Mashahir Al-Sama kept in the library of Ayatollah Marashi Najafi. This handwritten version is kept under registration no. 11887 in the mentioned collection.

It should be noted that the name of the work was registered in the list of the mentioned library (1345: 10/ 163) as *Al-Zorwah Al-Shama Fi Mashahir Al-Sama*, yet its true name is *Al-Zorwah Al-sama Fi Mashahir Al-Sama*. This error in reading is due to the indifference of the compiler to the hand writing of the author who usually used three dots (...) above the letter س (S). In addition, the phrase “*Al-Zorwah Al-shama*” is meaningless. In addition, the author intended to juxtapose “Sama” and “Al-Sama” to beautify the name of the book.

However, the important point that triggered the curiosity of the author of this article was thinking about the introduction of this book.

The author of this book, the perfect knowledgeable skilled Imam, Taj Al-Zaman, Allameh Kerman, Afzal Al-Maleh va Al-din, Tayeballah says: “O’ my son, know that the book *Al-Asami Fi Al-Asami* is a perfect book in itself, but in this regard, the intent and ambition of the scholars is incomplete and the interest of readers will prevail. From those strange terms and unused words some are abandoned so that children can read it quickly, and in short time, words are used for the purpose of reading and other classes of literature; Therefore, I chose you from the book of *Sami* to include popular words as used in the holy Quran, stories and poems; its name is *Al-Zorwah Al-Sama Fi Mashahir Al-Sama*, and I hope for the forgiveness of holy God as he may reward me for this effort and may help you memorize it”. (*Al-Zorwah Al-Sama*: G 1 R)

Our only information about this author is these very lines. This foreword clarifies several points. First, the author is a famous character, called “Allameh” (scholar) by the author. Secondly, he is from Kerman. Thirdly, he is known as Taj Al-Zaman and Afzalodin Kermani. Fourthly, he has written the book for teaching important points of Al-asami to his son, whom we are not sure if he was his step or real son. Unfortunately, the compiler of the library of Ayatollah Marashi Najafi (1345: 10/163) was complacent about it and did not search any further in other sources for determining the identity of the author. He merely referred to the foreword and registered as “Afzalodin Taj Al-Zaman (Kermani)”.

3.2. Afzal Kermani: author of *Al-Zorwah Al-Sama*

Allameh Kerman, Taj Al-Zaman, Afzal Al-Maleh and Al-din is the very same famous Afzal Al-din Kermani, and we show that he was the author of *Al-Zorwah Al-Sama*. After studying Kerman history and famous characters with describable scientific features and positions, it can be stated that most probably, the author is the very Abu Hamed Ahmad Bin Hamed Kermani Koohbanani known as “Afzal Kermani”; the historian, poet, secretary and medic of the 6th century (615 AH). *Al-Zorwah Al-Sama* is a new book created by this scholar personality, which shows that besides being active in the mentioned fields, he was also rich in terminology. However, in the following, we will demonstrate this claim.

3.2.1. Famous characteristics

The most important reason for demonstrating the authorship of Afzal Kermani for *Al-Zorwah Al-Sama* is the character of its author. Taj Al-zaman and Afzal Al-din are the famous nicknames of Afzal. In the past, he was known for these characters. As far as we searched and as you will observe in the following, in those centuries, no other person from Kerman had the nicknames of Taj Al-Zaman and Afzal Al-din at the same time. The best sources for this study are the works of Afzal.

- In the beginning of Eghd-al-Ola, we read: “he writes that the author of these pages is the knowledgeable Imam, Taj Al-zaman, Sultan Al-afazel, Allameh Al-zaman, Afzal Al-maleh va Al-din, Ahmad Bin Hamed Saghi Allah Serah and Jala Al-Janah Al-maavah...” (Afzal Kermani, 1977: 60).
- In the foreword of Salah Al-sahah Fi Hefaz Al-Soheh, we read: “the author said that the author of this book, Sadr Emam, the deceased Afzal Al-maleh va Al-din Al-Kermani ...” (Afzal Kermani, 1977: 43).
- In the foreword of Almazaf Ela Badaye Al-zaman, we read “the knowledgeable Amir Imam writes that Malek Al-Hokama and Fozala, the owner of prose and poetry, the crown of scholars, Afzal Kerman, Hamid Al-don Ahmad Bin Hamed Ramatollah...” (Afzal Kermani, 1952: 1).

The common point for all three texts is referring to the nickname of Afzal Al-din for the author. In Eghd-al-Ola Eghd-al-Ola, there is a clear reference to Taj Al-zaman Afzal. Besides, all three texts

emphasize Afzal Kermani being Imam, scientific and scholar. Points mentioned in the foreword of *Al-Zorwah*. These aspects turn our assumption to reality.

4. Conclusion

This book is probably authored by Afzalodin Abu Hamed Kermani, the famous literary figure, historian, secretary and medic of the 6th century and the owner of Eghd-al-Ola lel-Moghavef-al-Ala. There are a number of reasons for the demonstration of this claim: Taj Al-Zaman, Afzalodin and Allameh brought in the foreword of *Al-Zorwah* are the same nicknames used to describe him in the works of Afzal Kermani. A search of the history of Kerman in the 6th to 11th (the year of writing Al-Asami until the year of *Al-Zorwah* authorship) shows that there was no other literary figure who was concurrent with Taj Al-zaman and Afzalodin. The naming and rhyming of *Al-Zorwah* was similar to the other works of Afzal Kermani. Furthermore, knowing Arabic and the knowledge of Afzal about Arabic literature shows this fact.

Keywords: Al-Zorwah Al-Sama Fi Mashahir Al-Sama, Taj Al-Zaman Kermani, Afzalodin Kermani, Al-Asami Fi Al-Asami.

References [in Persian]:

- Abdul Ghani Khan, Muhammad. (1916 AD). *Tazkiratol Shoara*. By the efforts of Mohammad Moqtada Khan Sherwani. Bicha. Aligareh: Bina.
- Afzal Al-din Kermani, Ahmad (2004). *A collection of works by Afzal Kermani*. With the introduction of the Muhammad Ibrahim Bastani Parizi. By the efforts of Mohammad Sadegh Basiri. Kerman: Shahid Bahonar University of Kerman and Kerman Province Cultural and Historical Society.
- Alisher Nawaei, Alisher bin Kichkeneh. (1984). *Majales Al-Anfas*. Volume 2. Correction by Ali Asghar Hekmat. second edition. Tehran: Manouchehri.
- Dabir Siaghi, Mohammad. (1977). *Alphabetical list of Persian words and compositions by Elsamiy al-Assami*. First Edition. Tehran: Iran Cultural Foundation.
- Dolat Shah of Samarkandi. (1939). *Tazkiratol Shoara*. Edited by Edward Brown. The First Edition: Leiden: Braille.

- Khabisi, Mohammad Ibrahim. (1964). *Seljuks and Ghaz in Kerman*. Correction of Mohammad Ibrahim Bastani Parizi. First Edition. Tehran: Tahouri.
- Khandmadr, Ghiathaddin. (1975). *Dasturool Vozara*. Correction by Saeed Nafisi. First ed. Tehran: Iqbal.
- Khatibi, Abolfazl. (2000). "Afzal Al-din Muhammad". *In the Great Islamic Encyclopedia*, Vol 9. Under the supervision of Kazem Mosavi Bojnourdi, pp. 520-521. Tehran: Great Encyclopedia of Islam center.
- Marashi Najafi, Mahmood (1965). *List of manuscripts of the library of Ayatollah Marashi al-Najafi*, Volume 30. First edition. Qom: Grand Ayatollah Marashi al- Najafi Library.
- Mirafazli, Ali. (2001). "In a Homeland stranger than Foreign Lands, poems by Afzal Al-din Kermani." *Maaref*. No. 52, pp. 40- 25.
- Mirafazli, Ali. (2007). *The Old Poets of Kerman*. First edition. Tehran: Kazerounieh.
- Mirkhand, Mohammad ibn Khavand Shah. (1959). *Rowzah al-Safa Fi Seyrol Al-Anbiya and Al-Maluk and Al-Khalifa*. Introduction by Abbas Parviz. Volume 7. First Print. Tehran: Khayyam.
- Monshi Kermani, Nasser al-Din. (2015). *Semat Al-Ola Lelhazareh Al-Olia*. Correction and research by Maryam Mirshamsi. First Edition. Tehran: Written Heritage.
- Monzavi, Alinaghi. (1958). *Arabic to Persian Dictionaries*. First Edition. Tehran: University of Tehran.
- Nizami Aroozi, Ahmad. (1995). *Four articles*. Correction by Allameh Qazvini. By the efforts of Mohammed Moin. Third Print. Tehran: Jami.
- Razi, Amin Ahmad. (1999). *Seven realms*. Corrected by Mohammad Reza Taheri. Tehran: Soroush.
- Rudgar, Ghanbar Ali. (2009) "The Nature and Philosophy of Summary Writing in Islamic Culture". *Islamic history and civilization*. No. 9, pp. 129-142.
- Saba, Muhammad ibn Muzaffar. (1964). *The Day of the Roses*, Corrected by Mohammad Hossein Roknzadeye Adamiyat. First Edition. Tehran: Razi Library.
- Sadeghi, Ali Ashraf. (2000) "Farsi Translation of Alabaneh, A Commentary on the Field of Al-Sasami". *Annex to the Academy*. No. 10, pp. 1 - 28.
- Sadeghi, Ali Ashraf. (2014). "Cultural writing in the subcontinent from the beginning to the 10th century AH". *Letter from the Academy*. Subcontinent. Year 2, No. 2, pp. 381-392.

Valleh Daghestani, Alinaghi. (2005) .*Riyad al-Shara'ah*. Vol 1. Introduction and correction by Mohsen Naji Nasrabadi. First edition. Tehran: Asatir.

References [in Arabic]:

Afzal Al-din Kermani, Ahmad. (1977). *Eghd Al-Ola Lelmoghavef Al-ala in addition to the Salah Al-sahah Fi Hefaz Al-Soheh*. Correction by Ali Mohammad Ameri Nayini. With the introduction of Muhammad Ibrahim Bastani Parizi. The first edition. Tehran: Roozbehan.

Afzal Al-din Kermani, Ahmad. (1952). *Almazaf Ela Badaye Al-Zaman fi Vaghey Kerman*. Corrected by Abbas Iqbal Ashtiani. Tehran: Motba Majles.

Ohadi Biliani, Taghieddin Mahmoud. (2010). *Arafat's Al-Asheghin and Arasat al-Arafin*, Vol 1. Corrected by Zabiollah Sahebkhari and Ameneh Fakhr Ahmad, under the supervision of Mohammad Ghahreman, 1st Ed. Tehran: Written Heritage.

Afzal Al-din Kermani, Ahmad (d. 615 AH). *Al-Zawra Al-sama Fi Mashahir Al-Sama*. Qom: Ayatollah Marashi al-Jafifi Library. Registration number 11887. (handwritten manuscript), Book Date: 1056 AH.

Meydani, Abolfazl Ahmad. (1975). *Al-Asami Fi Al-Asami*. The First Edition. Tehran: Iran Cultural Foundation.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نشریه نثر پژوهی ادب فارسی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال ۲۲، دوره جدید، شماره ۴۶، پاییز و زمستان ۱۳۹۸

شناسایی و معرفی «الذروة/السماء فی مشاهیر الاسماء» رساله‌ای نویافته از افضل

کرمانی

(علمی - پژوهشی) *

دکتر محمدمهدی پورغلامعلی^۱

چکیده

در یکی از دست‌نویس‌های محفوظ در کتابخانه آیت‌الله مرعشی‌نجفی رساله‌ای به نام «الذروة/السماء فی مشاهیر الاسماء» (ظ: الذروة/السماء...) وجود دارد که خلاصه‌ای از کتاب مشهور السامی فی الاسامی تألیف ابوالفضل میدانانی نیشابوری است. نام نویسنده الذروة/السماء در متن مشخص نشده است، اما فهرست‌نویس آن کتابخانه او را «افضل‌الدین تاج‌الزمان [کرمانی]» معرفی می‌کند و تاریخ تألیف اثر را «احتمالاً سده هشتم هجری» می‌داند. این حدس حاصل بی‌توجهی و خوانش سرسری فهرست‌نویس است و چنین فردی وجود خارجی ندارد. در این نوشتار با ذکر شواهد، ثابت می‌شود که تاج‌الزمان مورد اشاره به احتمال قریب به یقین همان افضل‌الدین کرمانی؛ شاعر و مورخ نام‌آور سده‌های ششم و هفتم و صاحب عقده‌العلمی للموقف الاعلی است. در ادامه مقاله و پس از معرفی نسخه، به موضوع تفاوت الذروة/السماء و اختلافات آن با السامی فی الاسامی پرداخته می‌شود. در پایان جدولی تهیه شده است که تفاوت بعضی از برابری‌های فارسی در آثار میدانانی و افضل کرمانی را نشان می‌دهد.

واژه‌های کلیدی: الذروة/السماء فی مشاهیر الاسماء، تاج‌الزمان کرمانی، افضل‌الدین کرمانی، السامی فی الاسامی.

تاریخ پذیرش نهایی مقاله : ۱۳۹۸/۰۶/۲۵

تاریخ ارسال مقاله : ۱۳۹۸/۰۲/۲۷

۱- عضو هیات علمی و استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه ولیعصر (عج) رفسنجان.

Email: mpourgholamali@yahoo.com.

DOI: 10.22103/jll.2020.14061.2656

۱- مقدمه

با ورود اسلام به ایران و پذیرش آن از سوی ایرانیان، ضرورت آشنایی با زبان عربی که زبان دین اسلام بود، ضرورت یافت. البته خواص و نخبگان جامعه به علل هوش وافر، سواد و مطالعه بالا، احتیاج به آشنایی با دنیایی جدید، حضور در دربارهای داخل و خارج ایران که عربی زبان رسمی و اداری آن‌ها بود، ارائه دانش خویش به زبان علمی آن روزگار و تب تند افتخار به عربی‌دانی، خیلی زود با این زبان آشنایی یافتند؛ اما عوام‌الناس که بهره‌ای از دانش‌های تخصصی نداشتند و بعضاً حتی قادر به خواندن این زبان و آشنا با دایره واژگانی وسیع آن نبودند، خلأ بزرگی را احساس کردند. این خلأ بعدها موجب رواج سنت نگارش فرهنگ‌های عربی به فارسی شد.

نخستین نمونه‌های این فرهنگ از جمله *تاج‌المصادر* بیهقی، *مصادر اللغه* زوزنی و *البلغه* یعقوب نیشابوری در سده‌های پنجم و ششم تألیف شد. ابوالفضل میدانی، مورخ و لغوی و ادیب مشهور نیشابوری (و. ۵۱۸ ق)، نسبت به افراد یادشده دارای جایگاه ویژه‌ای است (ن.ک: میدانی، ۱۳۴۵: پیشگفتار شهیدی). *السامی فی الاسامی* او کتابی درخشان در این عرصه به شمار می‌رود. پس از او و بزرگانی مانند زمخشری نگارش این فرهنگ‌ها نیرو گرفت و تبدیل به یک سنت نگارش شد.

با توجه به اهمیت این قبیل آثار، خلاصه‌ها و منتخب‌های فراوانی از آن‌ها تحریر شد. علینقی منزوی در کتاب *فرهنگنامه‌های عربی به فارسی به معرفی تعداد زیادی از این فرهنگنامه‌ها و اذیال آنها از سده پنجم تا سیزدهم قمری می‌پردازد*. موضوع این مقاله به یکی از خلاصه‌های *السامی* اختصاص دارد. در اینجا باید یادآور شد که خلاصه‌نویسی سنت نگارش دیگری بود که در تمدن ایرانی و اسلامی پا گرفت. خلاصه‌نویسی در قدیم یکی از هفت شیوه نگارش شناخته می‌شد (ن.ک: رودگر، ۱۳۸۸: ۸) و در طول تاریخ برای تهیه و جیزه‌های شخصی یا درس نامه‌ها رواج داشت.

میدانی فرهنگش را به شیوه «دستگاهی» نوشت. فرهنگ دستگاهی یعنی فرهنگی که به صورت موضوعی تألیف شده باشد (ن.ک: صادقی، ۱۳۹۳: ۳۸۴). *السامی* چهار قسم دارد: *شرعیات* (۵ باب)؛ *حیوانات* (۲۷ باب)؛ آثار علویه (۵ باب) و آثار سفلیه (۶ باب). بنیاد

فرهنگ ایران در سال ۱۳۴۵ شمسی دستنویسی از این اثر را، مکتوب به سال ۶۰۱ قمری، به صورت عکسی چاپ کرد.

این لغت نامه در فرهنگ و ادبیات ایرانی بسیار گرامی داشته شد. از نشانه‌های این احترام، وجود چندین خلاصه و شرح از آن است. نخستین خلاصه السامی به قلم فرزند ابوالفضل میدانی یعنی ابوسعید تألیف یافت (ن.ک: منزوی، ۱۳۳۷: ۳۷-۳۸). از آثار چاپ شده در موضوع شرح یا منتخب السامی باید از الایانه که شرحی از السامی است (ن.ک: اشرف صادقی، ۱۳۷۹: ۳-۲۷) و نیز خلاصه‌ای بی‌نام در ضمن سفینه تبریز (گ ۵۳ ر- ۵۹ پ) یاد کرد.

۱-۱- بیان مسئله

تصحیح متون در فرهنگ و ادب فارسی حائز اهمیت فراوان است، به‌ویژه متونی که به صورت نسخه خطی در گوشه و کنار کتابخانه‌ها و مراکز اسناد موجود و هنوز ناشناخته مانده‌اند. این پژوهش، شناسایی و معرفی یکی از متون است که به صورت نسخه خطی در کتابخانه‌ی آیت‌الله مرعشی‌نجفی موجود و هنوز تصحیح نشده است. اگرچه این اثر «الذروة السماء فی مشاهیر الاسماء» تا حد جستجوی نگارنده، تنها یک نسخه موجود می‌باشد، اما اهمیت آن در این است که یکی از آثار ارزشمند افضل‌الدین کرمانی از مشاهیر کرمان در قرن هفتم هجری است که در تاریخ و تمدن ایران اهمیت ویژه‌ای دارد.

۲-۱- پیشینه تحقیق

چندین تحقیق درباره افضل کرمانی و آثار مسلم او (عقد العلی، بدایع الازمان فی وقایع الکرمان، المضاف الی بدایع الازمان و صلاح الصحاح فی حفظ الصحه) انجام شده است. مقدمه‌های محمد ابراهیم باستانی پاریزی بر عقد العلی و سلجوقیان و غز در کرمان؛ بخشی از کتاب شاعران قدیم کرمان نوشته سیدعلی میرافضلی؛ پژوهش‌های محمدرضا صرفی در کتاب نامه افضل کرمانی و چند مقاله (عمدتاً درباره روش تاریخ‌نگاری افضل) از این شمار هستند؛ اما درباره رساله الذروة به علت ناشناختگی آن پژوهشی وجود ندارد و نوشتار حاضر نخستین تحقیق در این باره است.

۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

تصحیح یک نسخه از آثار ناشناخته افضل‌الدین کرمانی و معرفی آن به محققان و فرهیختگان عرصه ادب فارسی که نمونه‌ای است از خلاصه‌نویسی یکی از برجسته‌ترین کتب لغت عربی به فارسی یعنی «الکسامة فی الاسامة» میدانی نیشابوری، لغوی و ادیب بزرگ قرن ششم هجریست. ضرورت این پژوهش در روشن کردن یکی از زوایای مهجور در ادب فارسی است. به‌ویژه که تا کنون آنچه در مقدمه آثار افضل‌الدین کرمانی نوشته شده در هیچ جا از این اثر «الذروة السماء فی مشاهیر الاسماء» سخنی به میان نیامده است. بزرگ‌ترین و مهم‌ترین هدف این تحقیق شناسایی و معرفی این اثر می‌باشد.

۲- بحث

تصحیح متون، روزنه‌ای به شناخت بهتر فرهنگ و تاریخ و ادبیات است به‌ویژه اگر به صورت نسخه خطی و تا به حال تصحیح نشده باشد. «الذروة السماء فی مشاهیر الاسماء» که تک نسخه‌ای از آن در کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی موجود است، یکی از این آثار است که به دلیل اهمیت آن در حوزه فرهنگ نویسی قابل توجه است. نگارنده پس از تصحیح این نسخه با غور و تأمل در مقدمه آن به ارزش این نسخه پی برد، چرا که این اثر مربوط به افضل‌الدین کرمانی نویسنده و مورخ بزرگ قرن ششم و هفتم هجری است که تا به حال ناشناخته مانده است. در ادامه ابتدا مؤلف الذروة شناسایی و معرفی و با دلایل نشان داده می‌شود که مؤلف آن افضل‌الدین کرمانی مؤلف عقدا/العلی است، معرفی نسخه و ویژگی‌های آن نیز بحث دیگر است و تفاوت‌های دو کتاب الذروه و السامی نیز در پایان آمده است.

۲-۱- شناسایی و معرفی مؤلف الذروه السماء

راقم این سطور در پژوهش‌های خود به صورت اتفاقی به نسخه منحصر به فرد رساله الذروة/السماء فی مشاهیر الاسماء، محفوظ در کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، دست یافت. این دستنویس در کتابخانه مزبور با شماره مسلسل ۱۱۸۸۷ و در ضمن مجموعه‌ای نگهداری می‌شود.

همین ابتدا باید یادآور شد که نام اثر در فهرست کتابخانه مزبور (۱۳۴۵: ۱۰/۱۶۳) *الذروة السماء في مشاهير الاسماء* ثبت شده؛ در حالی که نام صحیح رساله *الذروة السماء... است*. این بدخوانی ناشی از بی‌توجهی فهرست‌نویس به رسم‌الخط کاتب است که معمولاً بر بالای حرف سین سه نقطه می‌نهد است؛ ضمناً ترکیب «الذروة السماء» بی‌معناست؛ همچنین مؤلف قصد داشته که با کنارهم نهادن «سما» و «اسماء» نام رساله را زیباتر و آرایه‌مندتر جلوه دهد.

نکته مهمی که باعث کنجکاوی پژوهشگر و انگیزه نگارش این مقاله شد، تأمل در عباراتی از مقدمه آن است. در دیباچه کوتاه آن آمده است:

«چنین گوید مؤلف این کتاب، امام عامل عالم بارع کامل، تاج الزمان، علامه کرمان، افضل المله و الدین، طیب الله. بدان ای فرزند که کتاب السامی فی الاسامی میدانی در فن خویش کتابی کامل است اما درین عهد کی همت طالب علمان قاصر است و رغبت خوانندگان فاتر، از آن لغات غریب و الفاظ نامستعمل بعضی اسقاط کنند اولی‌تر، تا کودک مبتدی در خواندن آن دیر نماند و در مدتی اندک اسامی مستعمل حاصل کند و به مصادر خواندن و دیگر صنوف ادب مشغول شود؛ به حکم این معنی من تو را انتخابی کردم از کتاب سامی مشتمل بر اسامی که مستعمل است و در قرآن مجید و اخبار و اشعار، متداول و نام آن *الذروة السماء في مشاهير الاسماء* نهادم و امید به فضل حق سبحانه چنانک مرا درین سعی ثواب دهد و تو را توفیق حفظ.» (الذروة السماء: گک (۱).

تنها اطلاع ما از نویسنده *الذروة* همین سطرهاست. این دیباچه چند موضوع را روشن می‌سازد. اولاً مؤلف شخصیتی مشهور است که کاتب او را «علامه» خطاب می‌کند؛ ثانیاً اهل کرمان است؛ ثالثاً ملقب به تاج الزمان و افضل الدین است و چهارم اینکه رساله را برای آموختن اهم مطالب السامی به فرزندش که نمی‌دانیم فرزند نسبی او بوده یا معنوی، گرد آورده است. متأسفانه فهرست‌نویس کتابخانه آیت‌الله مرعشی‌نجفی (۱۳۴۵: ۱۰/۱۶۳) هم مسئله را بر خود ساده گرفته و بدون کاوش در منابع دیگر برای تعیین هویت مؤلف و صرفاً با استناد به عبارات دیباچه، نام نویسنده را «افضل الدین تاج الزمان [کرمانی]» ثبت کرده است.

۲-۲-۲- افضل کرمانی؛ مؤلف الذرّوة السماء

نام مؤلف الذرّوة به طور صریح ذکر نشده و تنها در دیباچه آن با القاب علامه کرمان و تاج الزمان و افضل المله والدين از او یاد شده است. پس از مطالعه تاریخ کرمان و شخصیت‌های مشهوری که دارای القاب و موقعیت علمی و ادبی مورد وصف بودند، باید گفت که به احتمال قریب به یقین مؤلف همان ابو حامد احمد بن حامد کرمانی کوهبنانی مشهور به «افضل کرمانی»؛ مورخ، ادیب، شاعر، منشی و پزشک قرن ششم (و. ۶۱۵ق) است. الذرّوة السماء رساله‌ای نویافته از این شخصیت فرهیخته است که نشان می‌دهد او علاوه بر اشتغال به زمینه‌های مذکور، در لغت هم متوغل بوده و قلم زده است. در ادامه، با ذکر چند دلیل به اثبات این ادعا پرداخته می‌شود.

۲-۲-۱- القاب مشهور

مهم‌ترین دلیل برای اثبات انتساب الذرّوة به افضل کرمانی، القاب مؤلف آن است. «تاج الزمان» و «افضل الدين» از لقب‌های مشهور افضل هستند و او در قدیم بدین اوصاف نامبردار بوده است. در حدجست و جوی بنده و چنانکه در ادامه خواهد آمد، در آن سده‌ها هیچ کرمانی دیگری هم‌زمان، القاب تاج الزمان و افضل الدين نداشت. بهترین منابع برای این بررسی، آثار افضل است.

- در ابتدای عقد العلی آمده است: «چنین گوید مطرّز این اوراق و مبرّز این اعلاق امام عالم تاج الزمان، سلطان الافاضل، علامه الزمان، افضل المله والدين احمد بن حامد سقی الله ثراه و جعل الجنة المأواه...» (افضل کرمانی، ۱۳۵۶: ۶۰).

- در مقدمه صلاح الصّحاح فی حفظ الصّححه آمده است: «چنین گوید مؤلف این کتاب، صدر امام، مرحوم افضل المله والدين الكرمانی...» (افضل کرمانی، ۱۳۵۶: ۴۳).

- همچنین در مقدمه المضاف الی بدایع الازمان آمده است: «چنین گوید امیر امام عالم، ملک الحکما و الفضلا، صاحب النظم و النشر، تاج الأدبا، افضل کرمان، حمیدالدین احمد بن حامد رحمه الله...» (افضل کرمانی، ۱۳۳۱: ۱).

نقطه اشتراک هر سه متن، ذکر لقب «افضل الدين» برای مؤلف است. همچنین در *عقد العلی* آشکارا به «تاج الزمان»ی افضل اشاره می‌شود. افزون بر این‌ها، هر سه متن بر «امام» بودن و عالم و فاضل بودن افضل کرمانی تأکید دارند؛ نکاتی که در *دباجه الذروة* نیز مشاهده می‌شود. همین وجوه اشتراک حدس ما را به یقین مبدل می‌سازد.

اینکه القاب و اوصاف و کنیت فرد ذکر شده؛ اما به نام او اشاره‌ای نشده، علاوه بر اینکه مسئله‌ای شایع در میان قدما بوده است، ناشی از شهرت صاحب اثر نیز هست که کاتب را از نگارش نام او بی‌نیاز کرده است؛ یعنی در هنگام کتابت رساله، افضل در اوج شهرت به سر می‌برد. کاتب نیز به همین علت ذکر نام او را از قلم انداخته و در واقع، آیندگان و باشندگان سده‌های آتی را نادیده گرفته و حساب آن را نکرده است که یادکردن از نام دقیق افضل‌الدین ابوحامد کرمانی بعدها موجب ابهام در شناسایی صاحب این رساله می‌شود.

در تکمیل این قسمت می‌توان از ناصرالدین منشی، دیگر تاریخ‌نویس معتبر کرمانی و تالی *افضل‌الدین* یاد کرد. او در *سیمط‌العلی للحضرة والولیاء* (که ظاهراً در گزینش این نام به *عقد العلی* نظر داشته است) می‌گوید: «چون این تاریخ حاوی و مشتمل خواهد بود بر اخبار و ایام سلاطین قراختای تا اکنون و نیز روزگار مملکت سلجوقیان و دیگر متملکان را تواریخ مبسوط ساخته‌اند و کارنامه هر یک از ایشان کمابینگی پرداخته و لاسیما خواجه *افضل‌الدین* کاتب رحمه الله مستوفی در قلم آورده...» (منشی، ۱۳۹۴: ۲۴). از این عبارت نیز مشخص می‌شود که افضل‌الدین لقب مشهور و شناخته‌شده‌ای برای فرد مورد بحث است. در واقع، این لقب اسم شهر این فرد بوده؛ تا حدی که ناصر منشی را از آوردن نام کامل و دیگر القاب و عناوین صاحب *عقد العلی* بی‌نیاز کرده است.

۲-۲-۲- نوع نام‌گذاری رساله

اگر به عناوین آثار افضل دقت کنیم، می‌بینیم که او علاقه خاصی به ایجاد سجع در نام گذاری آثارش دارد. البته این مسئله در فرهنگ اسلامی بسیار رایج بوده است و تألیفات بی‌شماری از انواع دانش‌ها بدین شکل نام‌گذاری شده‌اند. نگاهی به نام کتب و رسالات تألیف یافته در فرهنگ اسلامی-ایرانی این موضوع را تأیید می‌کند. با این حال، شباهت در سجع و هم‌آهنگی اسامی آثار افضل کرمانی را نمی‌توان از نظر دور داشت: *صلاح الصحاح*

فی حفظ الصحه، عقد العلی للموقف الاعلی، بدایع الزمان فی وقایع الکرمان و البته،
الذروة السماء فی مشاهیر الاسماء.

۲-۲-۳- عربی دانی مؤلف

افضل الدین کرمانی، علاوه بر تسلط کافی بر زبان فارسی و نویسندگی و شاعری در این زبان، در ادب عرب نیز تبحر داشته و نمونه بارز آن استفاده از کلمات بی شمار و امثال و عبارات عربی و نیز انتخاب درست واژه‌های عربی در جای خود است (ن.ک: افضل کرمانی، ۱۳۸۳: ۵۴-۵۵). همچنین سرایش سه قصیده خوب به زبان عربی (ن.ک: افضل کرمانی، ۱۳۵۶: ۱۵۱، ۱۵۸ و ۱۶۲) گویای تبحر او در این زبان است.

عربی دانی افضل را از زاویه‌ای دیگر می‌توان بررسی کرد. تقریباً در همان روزگاری که نظامی عروضی چهارمقاله را نوشت و در آن «خواندن امثال عرب» و «مطالعه دوآیین عرب» را جزء ویژگی‌های نویسندگی و دبیری معرفی کرد (ن.ک: نظامی عروضی، ۱۳۷۴: ۲۲) افضل دیوان انشای اتابک قطب‌الدین محمد بزقش (وفات ۵۳۹ ق) را اداره می‌کرد و دبیر اتابک بود (ن.ک: خبیصی، ۱۳۴۳: ۴۷). پس کاملاً بدیهی است که فرد دانشمندی مانند افضل که یک رجل سیاسی و درباری بود، در ادب عرب و مشخصاً السامی فی‌الاسامی مطالعه داشته باشد و خلاصه‌ای از آن را ترتیب دهد.

۲-۲-۴- افراد مشابه

برای اثبات بهتر این که مؤلف الذروة افضل الدین کرمانی، صاحب عقد العلی است لازم است که شخصیت‌های دیگر از کرمان که هم لقب با او هستند، مورد بررسی قرار گیرد. در ترقیمه الذروة السماء، سال ۱۰۵۶ قمری به‌عنوان تاریخ کتابت قید شده است. کاتب در دیباچه از مؤلف با دعای «طیب‌الله» یاد می‌کند که دال بر آن است که مؤلف در آن زمان در قید حیات دنیوی نبوده است. از سویی دیگر، می‌دانیم که ابوالفضل میدانی در ۵۱۸ قمری در گذشته است (ن.ک: دبیرسیاقی، ۱۳۵۴: دوازده) و بالتبع خلاصه‌های صورت گرفته از کتابش (مانند الذروة) باید متعلق به بعد از تاریخ وفات او باشد. پس دوره حیات نویسنده الذروة باید بین سال‌های ۵۱۸ تا ۱۰۵۶ قمری باشد.^۱ در این بازه زمانی، تا حد جست‌وجوی ما، سه کرمانی می‌زیستند که از ادب بهره‌ای داشتند و دارای القاب افضل الدین یا تاج‌الدین

(و نه تاج الزمان) بودند. احتیاط علمی ایجاب می کند که انتساب الذروة لسماء به این افراد بررسی شود.

فرد نخست که نزدیک ترین و مشابه ترین گزینه است، در تاریخ به «خواجه افضل» یا «خواجه افضل الدین» مشهور است. وی محمود یا محمد نام داشت. پدرش از بزرگان و صنادید کرمان به شمار می رفت و منصب پیشوایی ملک کرمان و حتی وزارت سلاطین زمان موروثی خاندان ایشان بود (ن.ک: دولتشاه سمرقندی، ۱۳۱۸: ۵۱۳). خواجه افضل در جوانی به دربار ابوسعید تیموری (حک. ۸۵۴-۸۷۳ ق) پیوست و پس از مدتی به ریاست دیوان استیفا منصوب شد (ن.ک: خواندمیر، ۱۳۵۵: ۴۳۳-۴۳۴). وی پس از قتل ابوسعید به خراسان رفت و به دربار سلطان حسین بایقرا (حک. ۸۷۳-۹۱۱ ق) راه یافت. در آنجا هم با نشان دادن کاردانی اش «دستور اعظم و مشیر معظم» پادشاه شد (ن.ک: صبا، ۱۳۴۳: ۶۷). دگرگونی روزگار سبب شد که رقیب مغضوب و مهجورش به نام مجدالدین به وزارت رسد. خواجه که موقعیت را برای کینه کشی مجدالدین مناسب دید، با زیرکی به استرآباد نزد دوست مشهورش امیرعلیشیر نوایی رفت و سپس به توصیه امیر راهی دربار یعقوب بیگ آق قویونلو (حک. ۸۸۳-۸۹۶ ق) شد (ن.ک: میرخواند، ۱۳۳۹: ۱۰۶/۷-۱۰۷). پس از مدتی روزگار با او بر سر مهر آمد، به خراسان بازگشت و به وزارت بایقرا رسید (ن.ک: میرخواند، ۱۳۳۹: ۱۶۰).

این افضل الدین شاعر بود و «افضل»^۲ تخلص می کرد (ن.ک: عبدالغنی، ۱۹۱۶م: ۱۶). دولتشاه در بیانی اغراق آمیز خواجوی کرمان و سلمان ساوجی را فروتر از او می نشاند (ن.ک: دولتشاه سمرقندی، ۱۳۱۸: ۵۱۵). مقداری شعر از او باقی مانده است (ن.ک: دولتشاه سمرقندی، ۱۳۱۸: ۵۱۳-۵۱۵؛ اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱/۳۲۶-۳۲۸؛ رازی، ۱۳۷۸: ۲۹۰/۱-۲۹۲)؛ اما عمده شهرت این فرد به علت مشاغل سیاسی و درباری بود. وی در «علم سیاق و حساب دفتر و ضرب و قسمت بی نظیر بود» (ن.ک: علیشیر، ۱۳۶۳: ۲۹۶). دولتشاه سمرقندی که قدیم ترین یادکرد را از او دارد، وی را وزیری بسیار کاردان توصیف می کند که با تکیه اش بر مسند وزارت، مملکت رونقی تام یافت (ن.ک: دولتشاه سمرقندی، ۱۳۱۸: ۵۱۲). در میان چندین منبعی که از او یاد کرده اند، نه به «امامت» و «تاج الزمان»ی او اشاره

شده است و نه به علامگی او. اگر چنین توصیفاتی داشت، دولت‌شاه که معاصر این فرد بود و تأیید او را امیدداشت و دیگر تذکره‌نویسان به آنها اشاره می‌کردند.

دو فرد دیگر نیز در تاریخ کرمان وجود دارند که ملقب به لقب تاج‌الدین (و نه تاج‌الزمان) هستند و برخلاف فرد نخست، قرابت نام آشکاری ندارند، اما برای احتیاط به آنها نیز اشاره می‌شود. فرد نخست، تاج‌الدین کرمانی، از شعرای سده هشتم است که ظاهراً به غیر از *مونس‌الاحرار* بدر جاجرمی، نامش در جای دیگری نیامده است (ن.ک: میرافضلی، ۱۳۸۶: ۴۹۸). فرد دوم که توجه به او را نیز مدیون میرافضلی هستیم، تاج‌الدین محمود خیصی نام دارد. مؤلف *تاریخ سلجوقیان و غزدر کرمان* یعنی محمدابراهیم خیصی فرزند این تاج‌الدین است (ن.ک: خیصی، ۱۳۴۳: مقدمه ۲۳۳). دو فرد اخیر ملقب به تاج‌الدین هستند نه تاج‌الزمان. ضمناً بسیار کم‌نام و نشان هستند و این توصیفات ارجمند در مقدمه *الذروة* بسیار فراتر از شأن و شخصیت علمی ایشان می‌نماید.

۲-۳- معرفی نسخه

تا آنجایی که جست‌وجو کردم، تاکنون فقط یک نسخه از *الذروة السماء فی مشاهیر الاسماء* به دست آمده است. این دست‌نویس در کتابخانه مرحوم آیت‌الله مرعشی قم و در ضمن مجموعه‌ای به شماره مسلسل ۱۱۸۸۷ قرار دارد و جزء آثار وقف شده به آنجاست. کل مجموعه ۱۲۰ برگ دارد که نیمه اول آن یعنی برگ‌های ۱ تا ۵۹ شامل *الذروة السماء* است. دو دست‌نویس دیگر شامل مقدمه صراح‌اللغه و نیز یک رساله بی‌نام و نشان است.

الذروة به‌نسخه زیبایی نوشته شده است. هر صفحه ۱۹ سطر دارد. در نیمه اول کتاب روی مدخل‌های عربی خط سرخی کشیده شده که در تمایز آن از توضیحات و معادل فارسی یاریگر است؛ ولی نیمه دوم چنین خصوصیتی ندارد. افتادگی‌ها در حاشیه ثبت شده و غلط‌ها نیز در حاشیه و مقابل سطر مرتبط نوشته شده است. گاهی برای اصلاح از علامت اختصاری «صح» که نزد کاتبان شایع بوده، استفاده شده و گاهی نیز اصلاحات بدون این علامت آمده است.

متن (ظاهراً غیر از نام کتاب در ترقیمه) هیچ‌گونه افتادگی، محو، ناخوانایی، فرسودگی و پاشیدن مرکب و دیگر آفت‌های معمول را ندارد و سالم است. نویسنده برای نشان‌دادن

معروف بودن کلمه گاهی از علامت «م» استفاده کرده که در *السامی فی الاسامی* و متون معاصر با آن دوره نیز این نکته رعایت شده است. همچنین این علامت گاهی برای مفرد به کار رفته است. علامات اختصاری «ج» و «جج» به ترتیب برای جمع و جمع الجمع به کار رفته اند. مطابق سنت نگارش قدیم، توجه و دقتی به یکسان سازی متن در سرهم نویسی یا جدانویسی کلمات نشده است.

مؤلف همچون میدانی علاقه چندانی به ذکر توضیحات اضافه ندارد و ندرتاً با جمله مواجه می شویم. عمدتاً در ازای یک یا چند کلمه عربی، یک یا چند کلمه فارسی به عنوان معادل قرار گرفته است. متن علایم سجاوندی ندارد. از حیث اعراب گذاری و مشکول بودن هم باید گفت که کاتب تابع قانون مشخصی نبوده و گاهی موارد ضروری را بدون حرکت گذاری رها کرده و گاهی هم بیش از حد ضرورت حرکت گذاری کرده است. دیگر نکته مهم، اختلاف در ضبط حرکات واژگان بین این رساله و *السامی فی الاسامی* است. در بسیاری از موارد، متن به صورت اشتباه حرکت گذاری شده که بیانگر بی دقتی کاتب یا تسلط نداشتن وی بر زبان عربی است.

صفحات فرد رکابه دارد. رساله دارای ترقیمه ای مختصر با این متن است: «تم کتاب الذروة للسماء في مشاهير الاسماء بحمد الله و حسن توفيقه تحريراً في تاريخ الخامس والعشرين من شهر رجب الاصب من شهر سنة ست و خمسين بعد الالف على يد اضعف».
(الذروة للسماء: گ ۵۹ پ) این تاریخ یعنی ۲۵ رجب ۱۰۵۶ بسیار متأخر است. ظاهراً نام کاتب نیز محو شده است.

نکته آخر در معرفی نسخه این است که هیچ گونه مهر مالکیتی بر نسخه دیده نمی شود. فقط در فصل «ایام مشهوره» (۵۱ ر)، هنگام ذکر عاشورا، فردی به نام محمد محسن هزارجریبی طی مطلبی در حاشیه به تاریخ شعبان ۱۱۱۷ قمری، بر دو خلیفه نخست و نویسنده لعنت می فرستد.

۲-۴- بعضی ویژگی های الذروة و تفاوت های آن با السامی

به طور کلی، مؤلف الذروة به ساختار کلی السامی پایبند بوده و از آن پیروی کرده است. این پایبندی در سراسر ساختار کتاب مشاهده می شود. مثلاً میدانی قسم دوم کتابش

- را مفصل و قسم‌های دوم، سوم و چهارم را مختصر تألیف کرده است. همین رویه در *الذروة السماء* نیز دیده می‌شود. با وجود این، گاهی این تفاوت‌ها بین دو کتاب وجود دارد:
- در *الذروة* عناوینی برای چهار قسم کتاب وجود ندارد و باب آخر قسم پیشین مستقیماً به باب نخست قسم بعد می‌پیوندد.
  - میدانی ذیل هر باب چند فصل دارد. در *الذروة*، در موارد زیادی مشاهده می‌شود که مؤلف نام باب را ذکر نکرده و آن را یک فصل تصور کرده است. عکس این موضوع هم وجود دارد. مثلاً بابی با عنوان «فی السرج و اللجام» در *الذروة* هست ولی در *السامی* نیست.
  - گاهی در *الذروة* اسامی باب‌ها و فصول نسبت به *السامی* تفاوت دارد. مثلاً باب «فی ذکر ارض و صفاتها» در *السامی* به صورت «فی اسماء الدنيا» در *الذروة* ضبط شده است.
- موارد بالا جزء مسائل کتابت است و می‌تواند از سوی کاتب *الذروة* انجام شده باشد. اما مهم‌ترین تفاوت، مربوط به برابری فارسی دو کتاب است؛ بدین شرح که مؤلف *الذروة* نسبت به میدانی در ضبط کلمات فارسی خود را دارای اختیار عمل می‌داند؛ بنابراین شمار قابل توجهی واژه جدید در *الذروة* دیده می‌شود. رویه مؤلف *الذروة* چنین بوده که در مقایسه با میدانی، از کلمات فارسی ساده‌تری استفاده می‌کند. این موضوع با توجه به تأخر زمانی افضل کرمانی پذیرفتنی و معقول می‌نماید؛ هر چند که تعهد او به سنت خلاصه‌نویسی و التزام به حفظ ضبط‌های کتاب مادر را نادیده می‌گیرد؛ البته به نظر بنده این موضوع جزء محسنات متن است زیرا تعداد زیادی واژه جدید را پیش روی خواننده قرار می‌دهد. تفاوت ضبط، علاوه بر تفاوت زمانی دو کتاب، ناشی از محیط جغرافیایی نویسندگان آن می‌باشد. متأسفانه به علت نبود یک لغت نامه تاریخی^۴ و نیز نبود فهرست جامعی از واژگان گویشی، راقم این سطور نمی‌تواند به اثبات ادعای اخیر خود اقدام کند و این موضوع را تنها یک حدس می‌پندارد.

جدول اختلافات بعضی از لغات فارسی السامی والذروه

واژه	السامی	الذروه	واژه	السامی	الذروه
المارد، المَرید	دیو ستنبه	دیو نیک بد	الخمره	باد دژم نام	باد سرخ
الروسخ	مأکوله	خرده دست	الکودن	کول	اسب بد کندرو
الکلبه	بلک	گرده	عثور	سکرخنده	که به سر در آید
الکرش	دره	شکنبه	السور	بسخور	باقی آب که چهارپای بگذارد
الکعب	بژول	کوزک	الزریه	شوغاه	شب گاه گوسفند
التقاب	آهون بر	نقب برنده	الحشره	خستره	خزنده
الکلس	ساروج	جارو	انقد	حیژو	خارپشت
التقیر	ناوه	آنچه در او آرد سرنده	الوطواط و الخطاف	بالوایه	پرستو
الطسق	تَرده آسیا	دخل آسیا	الهریر	زتویه سگ	موبیدن سگ
الطحنیه و الراش	بژیره	آرده	الصریف	بانگ بکره	بانگ چرخ
السلیله	کاله	پلیته	الجایحه	شحام که میوه را رساند	آفت که میوه را رسد
العرناسه	کاله دان	پلیته دان	الکتاب	دبوس تیر	سگ زن
السدی	فرت	نان	الجلید	پژ	شبنم که برف شود
المیشعه	کوب	ماسوره دان	الأعصار	دوله	گردباد
المیصیه	آنچه بدان کنند	فرت راست کنند	العقبه و الثنیه	سره	عقبه
الوزمه	پرونده	نیک جامه	القلاعه	پلخم	سنگ کهنی

الضّماد	مُلغم	رکو که به دارو بر عضو نهند	طین حرّ	گیلی شخ	گیلی خالص
الآعیّه	بدغ	بندگاه آب	الحّماه	لوش	کزن
الخرشی	خنور	کالا	النّزّ	آب زه	آب تیره
المسواط	عصیده	کفچه حلوا	التّفاحه و الفاقه	کوپله	قبهها بر سر آب
الزعرور	آزذف	گل کوهی	الذسکره	کلات	ده خرد
الغرفه	ورواره	حجره بر بام	الآزج	بتگاه	سغ
الجلّ	سبازی	سوفار	قواره البطیخ	شکله خربزه	سر خربزه
العضاده	آلنی	دو کناره در	الکور	جای منج	جای زنبور

۳ - نتیجه گیری

از این پژوهش نتایج زیر به دست می آید:

۱. فهرست نویس کتابخانه آیت الله مرعشی در خوانش نام رساله الذرّوة اشتباه کرده است. نام اثر الذرّوة السّماء فی مشاهیر الاسماء است و نه الذرّوة السّماء... .
۲. اشتباه دوم فهرست نویس این است که رساله را تألیف تاج الزمان کرمانی دانسته است؛ در حالی که چنین فردی وجود خارجی ندارد و تاج الزمان از القاب مؤلف است نه نام او.
۳. این رساله به احتمال قریب به یقین، تألیف افضل الدین ابوحامد کرمانی؛ ادیب و مورخ و منشی و پزشک مشهور سده ششم و صاحب عقده العلی للموقف الاعلی؛ است. برای اثبات این ادعا چند دلیل وجود دارد: القاب «تاج الزمان» «افضل الدین» و «علامه» که در دیباچه الذرّوة آمده، همانهایی است که در آثار افضل کرمانی برای توصیف او ذکر شده است؛ با جست و جو در تاریخ کرمان در بازه قرنهای ششم تا یازدهم (سال نگارش السامی تا سال کتابت الذرّوة) فرد دیگری که ادیب و همزمان تاج الزمان و افضل الدین باشد، یافت نشد؛

نوع نام‌گذاری الذروة و سجع‌پردازی آن مشابه با دیگر آثار افضل کرمانی است؛ همچنین عربی‌دانی و تسلط افضل بر ادب عرب نیز مؤید این انتساب است.

۴. الذروة از لحاظ ساختار و محتوای نگارش تقریباً مشابه متن مادر یعنی السامی است. بین دو متن دو تفاوت آشکار وجود دارد. حجم الذروة به‌عنوان یک متن خلاصه‌شده تقریباً یک‌سوم السامی است. تفاوت دوم این است که افضل کرمانی گاهی در گزینش برابری‌های فارسی، واژگانی متفاوت از میدانی آورده است.

یادداشت‌ها

۱. این را هم باید افزود که فهرست‌نویس کتابخانه مرعشی (۱۳۴۵: ۱۰/۱۶۳) بدون هیچ توضیحی، اعتقاد داشته که تاج‌الزمان کرمانی اثر خود را «احتمالاً در قرن هشتم» نوشته است. معلوم نیست که او این نظر را بر چه پایه‌ای ارائه می‌کند؛ زیرا در متن هیچ اشاره‌ای به سدهٔ هشتم نمی‌شود.
۲. بنده معتقدم که هویت این دو افضل و به‌ویژه شخصیت شاعری آنها خلط شده است؛ مثلاً مؤلف ریاض‌الشعرا دربارهٔ خواجه افضل محمود (قرن نهم) می‌نویسد: «این خواجه ضیاء‌الدین کرمانی است. از وزرای سلطان حسین میرزا بایقرا بوده. گویند که فاضل و مورخ بوده». او در معرفی فرد بعدی، بلافاصله به افضل کرمانی (قرن ششم) می‌پردازد: «معلوم نیست که همان خواجه افضل‌الدین مذکور است یا غیر او» (ن.ک: واله‌داغستانی، ۱۳۸۴: ۱/۲۳۷). سردرگمی واله که با بیانی تردیدآمیز (گویند که) مورخ بودن یکی را به دیگری نسبت می‌دهد و نیز معلوم‌نبودن ماهیت این دو افضل بر او نمونهٔ روشنی از این خلط است.
- بی‌شک همشهری بودن، هم‌لقب بودن، شاعر بودن و نزدیکی نسبی زمان حیات آنها باعث تردید و سردرگمی قدما از جمله واله شده است. سردرگمی قدما و خلط این دو افضل در دیدگاه آنها به تحقیقات جدید نیز سرایت کرده است. خطیبی (دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، ذیل «افضل‌الدین محمد») قصیدهٔ ۹۵ بیتی جنگ ۲۶۲۳ مجلس شورای اسلامی را از افضل سدهٔ نهمی می‌داند؛ اما میرافضلی در مقالهٔ «در وطنی بینواتر از غربت» آن را سرودهٔ افضل کرمانی مشهور برمی‌شمارد (ن.ک: میرافضلی، ۱۳۸۰: ۲۸-۳۶). بررسی این موضوع در حوصلهٔ نوشتار حاضر نمی‌گنجد و نیاز به مقاله‌ای جداگانه و پژوهشی مفصل دارد.

۳. توجه به تاریخ کتابت که با دوره حیات محمد ابراهیم خبیصی مقارنت نسبی دارد، این نکته را به ذهن می‌رساند که شاید محمد ابراهیم (به شرط برخورداری از عمر طولانی) *الدروة السماء* را کتابت کرده باشد؛ یا دست کم به علت همت خبیصی در نگارش *سلجوقیان و غز در کرمان* که بخش اعظم آن تحریری از بدایع‌الازمان افضل است (خبیصی، ۱۳۴۳: مقدمه ۵۴)، یکی از بستگان یا نزدیکان وی نیز انگیزه یافته (یا از سوی محمد ابراهیم دستور گرفته) است که رساله دیگری را از افضل کتابت کند.

۴. در سال‌های اخیر فرهنگستان زبان فارسی اقدام به تهیه «پیکره واژگان زبان فارسی» کرده است. علی‌رغم اعلام اولیه، این پیکره در اختیار محققان قرار نگرفت. بی‌تردید تحقق چنین امری برای پژوهش‌های متن‌شناسی و واژه‌شناسی بسیار مفید و راهگشا خواهد بود.

فهرست منابع

الف) کتاب‌ها

۱. افضل‌الدین کرمانی، احمد. (۱۳۸۳). **مجموعه آثار افضل کرمانی**. با مقدمه محمد ابراهیم باستانی پاریزی. به کوشش محمد صادق بصیری. چاپ اول. کرمان: دانشگاه شهید باهنر کرمان و انجمن مفاخر و آثار فرهنگی استان کرمان.
۲. افضل‌الدین کرمانی، احمد (۱۳۵۶). **عقد العلی للموقف الاعلی به انضمام صلاح الصحاح فی حفظ الصحه**. تصحیح علی محمد عامری نائینی. با مقدمه محمد ابراهیم باستانی پاریزی. چاپ اول. تهران: روزبهان.
۳. افضل‌الدین کرمانی، احمد (۱۳۳۱). **المضاف الی بدایع‌الازمان فی وقایع‌الکرمان**. تصحیح عباس اقبال آشتیانی. چاپ اول. تهران: مطبعة مجلس.
۴. اوحدی بلیانی، تقی‌الدین محمود. (۱۳۸۹). **عرفات‌العاشقین و عرصات‌العارفین**، جلد ۱. تصحیح ذبیح‌الله صاحب‌کاری و آمنه فخر احمد. زیر نظر محمد قهرمان. چاپ اول. تهران: میراث مکتوب.
۵. خبیصی، محمد ابراهیم. (۱۳۴۳). **سلجوقیان و غز در کرمان**. تصحیح محمد ابراهیم باستانی پاریزی. چاپ اول. تهران: طهوری.

۶. خواندمیر، غیاث‌الدین. (۱۳۵۵). **دستورالوزراء**. تصحیح سعید نفیسی. چاپ اول. تهران: اقبال.
۷. دبیرسیاقی، محمد. (۱۳۵۶). **فهرست الفبایی لغات و ترکیبات فارسی السامی فی الاسامی**. چاپ اول. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
۸. دولت‌شاه سمرقندی. (۱۳۱۸). **تذکره الشعرا**. تصحیح ادوارد براون. چاپ اول. لیدن: بریل.
۹. رازی، امین احمد. (۱۳۷۸). **هفت اقلیم**. جلد ۱. تصحیح محمدرضا طاهری. چاپ اول. تهران: سروش.
۱۰. صبا، محمد بن مظفر. (۱۳۴۳). **روز روشن**، تصحیح محمدحسین رکن‌زاده‌آدمیت. چاپ اول. تهران: کتابخانه رازی.
۱۱. عبدالغنی خان، محمد. (۱۹۱۶ م). **تذکره الشعرا**. به کوشش محمد مقتدی خان شروانی. بی‌جا. علیگره: بی‌نا.
۱۲. علیشیر نوایی، علیشیر بن کیچکنه. (۱۳۶۳). **مجالس النفاث**. جلد ۲. تصحیح علی اصغر حکمت. چاپ دوم. تهران: منوچهری.
۱۳. مرعشی نجفی، محمود. (۱۳۴۵). **فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی**، جلد ۳۰. چاپ اول. قم: کتابخانه بزرگ آیت‌الله مرعشی نجفی.
۱۴. منزوی، علینقی. (۱۳۳۷). **فرهنگ نامه‌های عربی به فارسی**. چاپ اول. تهران: دانشگاه تهران.
۱۵. منشی کرمانی، ناصرالدین. (۱۳۹۴). **سیمط العلی للحضره العلیاء**. تصحیح و پژوهش مریم میرشمسی. چاپ اول. تهران: میراث مکتوب.
۱۶. میدانی، ابوالفضل احمد. (۱۳۵۴). **السامی فی الاسامی**. چاپ اول. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
۱۷. میرافضلی، علی. (۱۳۸۶). **شاعران قدیم کرمان**. چاپ اول. تهران: کازرونیه.
۱۸. میرخواند، محمد بن خاوندشاه. (۱۳۳۸). **روضة الصفا فی سیره الانبیاء و الملوک و الخلیفة**. با مقدمه عباس پرویز. جلد ۷. چاپ اول. تهران: خیام.

۱۹. نظامی عروضی، احمد. (۱۳۷۴). **چهارمقاله**. تصحیح علامه قزوینی. به کوشش محمد معین. چاپ سوم. تهران: جامی.
۲۰. واله داغستانی، علیقلی. (۱۳۸۴). **ریاض الشعرا**. جلد ۱. مقدمه و تصحیح و تحقیق محسن ناجی نصرآبادی. چاپ اول. تهران: اساطیر.
۲۱. **الذروة السماء فی مشاهیر الاسماء**. (بی تا). قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی. شماره مسلسل ۱۱۸۸۷. (نسخه خطی)، تاریخ کتابت: ۱۰۵۶ ق.

ب) مقاله ها

۱. خطیبی، ابوالفضل. (۱۳۷۹). «افضل الدین محمد». در *دائرة المعارف بزرگ اسلامی*، جلد ۹. زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی، تهران: مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی. صص ۵۲۰-۵۲۱.
۲. رودگر، قنبرعلی. (۱۳۸۸). «ماهیت و فلسفه خلاصه نویسی در فرهنگ اسلامی». *تاریخ و تمدن اسلامی*. شماره ۹، صص ۱۲۹-۱۴۲.
۳. صادقی، علی اشرف. (۱۳۹۳). «فرهنگ نویسی در شبه قاره از ابتدا تا قرن ۱۰ هجری». نامه فرهنگستان. ویژه نامه شبه قاره. سال ۲، شماره ۲، صص ۳۸۱-۳۹۲.
۴. صادقی، علی اشرف. (۱۳۷۹). «ترجمه فارسی الابانه، شرح السامی فی الاسامی میدانی». *ضمیمه نامه فرهنگستان*. شماره ۱۰، صص ۱-۲۸.
۵. میرافضلی، علی (۱۳۸۰). «در وطنی بینواتر از غربت؛ چکامه ای نویافته از افضل الدین کرمانی». *معارف*. شماره ۵۲، صص ۲۵-۴۰.

صفحة نخست نسخه

صفحة پایانی نسخه

